

โครงสร้างและผู้กระทำการของเครือข่ายพระเครื่องวัดบางหัวเสือ
อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ*
STRUCTURE AND AGENCY OF WAT BANG HUA SUEA AMULET NETWORK
IN PHAPRADAENG DISTRICT, SAMUTPRAKAN PROVINCE

พัชรกร กุลเจริญ, ธนิต โตดิเทพย์, เทพพร มังธานี

Patcharakorn Kulcharoen, Tanit Toadithep, Thepporn Mungthane

มหาวิทยาลัยบูรพา

Burapha University

Corresponding Author E-mail: patcharakorn.kulcharoen@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. ศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ 2. ศึกษาโครงสร้างของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ 3. ศึกษาผู้กระทำการที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากเอกสาร และการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่มเฉพาะ กับกลุ่มเป้าหมาย 5 กลุ่ม รวม 15 คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความ นำเสนอเชิงพรรณนาความ

ผลการวิจัยพบว่า 1. พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพระเครื่องวัดบางหัวเสือในแต่ละยุคมีความเปลี่ยนแปลงใน 5 ด้าน คือ ด้านวัตถุประสงค์ในการสร้าง ด้านกระบวนการผลิต ด้านลักษณะพิธีพุทธาภิเษก ด้านประเภทพระเครื่อง ด้านภาพแทนบนพระเครื่องเป็นผลมาจากการปรับตัวของพระเกจิอาจารย์ กาลเวลา และกระบวนการผลิต 2. โครงสร้างของพระเครื่อง มี 5 ด้าน ได้แก่ โครงสร้างการเมืองการปกครอง โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม โครงสร้างทางศาสนา โครงสร้างสถาบันการศึกษา โครงสร้างการสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยี แบ่งเป็น 3 ยุค คือ 1. ยุคปฐมบทของวัดบางหัวเสือ โครงสร้างทุกด้านยังไม่มี ความเจริญ วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน 2. ยุคของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานชุมชน มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน วัดเริ่มมีบทบาทในลักษณะองค์กร 3. ยุควัดในกระแสของเมืองอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี พื้นที่โดยรวมเปลี่ยนแปลงไปเป็นเขตเมืองอุตสาหกรรม วัดมีสถานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย 3. ผู้กระทำการที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่อง พบว่า 1. กลุ่มผู้สร้างพระเครื่อง มีบทบาทเชิงรุก ปรับตัวสูง ใช้พระเครื่องเป็นเครื่องมือด้านศาสนา

ประวัติศาสตร์ และเศรษฐกิจ 2. กลุ่มผู้ใช้พระเครื่อง มีการปรับตัวน้อย ใช้พระเครื่องตามความเชื่อส่วนบุคคล 3. กลุ่มผู้ผลิตพระเครื่อง ปรับตัวในเชิงธุรกิจ สร้างเครือข่ายผลิตและทำตลาดเชิงรุกอย่างเป็นระบบ 4. กลุ่มผู้สนับสนุน มีอิทธิพลมากในยุคเมืองอุตสาหกรรมสามารถต่อรองกับวัดในกระบวนการจัดสร้างพระเครื่องได้อย่างมีนัยสำคัญ

คำสำคัญ: โครงสร้าง; ผู้กระทำการ; เครือข่ายพระเครื่อง; วัดบางหัวเสือ

Abstract

This research article aimed to 1. examine the development and transformation of sacred amulets from Wat Bang Hua Suea, Phra Pradaeng District, Samut Prakan Province; 2. analyze the structural context of these amulets; and 3. identify key actors involved in their creation and distribution. Employing a qualitative approach, the study utilized documentary analysis and field research, including in-depth interviews, participant observation, and focus group discussions with five target groups comprising 15 participants. Data were interpreted and presented using descriptive narrative analysis.

The findings revealed three key aspects: First, the development and changes of the amulets across different eras encompassed five dimensions creation purpose, production methods, consecration ceremony characteristics, types of amulets, and the imagery portrayed. These transformations were driven by the adaptation of revered monks, changing times, and evolving production techniques. Second, the structural context surrounding the amulets also shifted in five domains: political governance, economic and social systems, religion, education, and media-technology. These were categorized into three periods: 1. the foundational era, where the temple functioned as the community's core amidst underdeveloped structures; 2. the infrastructure development era, where the temple gradually assumed an organizational role; and 3. the era of industrial and technological expansion, where the area evolved into an urbanized industrial zone, and the temple became a legal entity. Third, the involved actors were classified into four groups: 1. amulet creators, who demonstrated proactive adaptation and used the amulets as tools for religious, historical, and economic engagement; 2. amulet users, who maintained personal belief-based practices with limited

change; 3. producers, who adopted a business-oriented approach, establishing production networks and systematic marketing; and 4. supporters, who gained significant influence during the industrial era, effectively negotiating with temples in the amulet-making process.

Keywords: Structure; Agency; Amulet Network; Wat Bang Hua Suea

บทนำ

พระเครื่องเป็นวัตถุมงคลที่ได้รับความนิยมในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีหลากหลายประเภท เช่น พระพุทธรูปขนาดเล็ก พระกริ่ง พระพิมพ์ รูปพระเกจิอาจารย์ และพระเหรียญ ซึ่งมีขนาดเล็ก พกพาสะดวก ผลิตจากวัสดุต่าง ๆ เช่น ดิน ผง โลหะ และวุ้น ผ่านพิธีปลุกเสก จึงเชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถป้องกันภัย เสริมโชคลาภ และให้คุณแก่ผู้บูชา (พระมหาณัฐพล โพไพ, 2561)

พระเครื่องมีต้นกำเนิดจากพระพิมพ์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่สร้างด้วยการกดแม่พิมพ์ เดิมใช้เป็นของที่ระลึกในการเดินทางไปสักการะสิ่งขียนสถานทั้ง 4 แห่ง ต่อมาวัตถุดิบประสงค์เปลี่ยนไป โดยในประเทศไทยนิยมสร้างพระพิมพ์จำนวนมากเพื่อบรรจุไว้ในกรูของสถูปหรือเจดีย์ เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาในระยะยาว เมื่อกรูแตกจากภัยธรรมชาติหรือมนุษย์ทำให้พระพิมพ์จำนวนมากถูกค้นพบ และกลายเป็นที่รู้จักในชื่อ พระเครื่อง ซึ่งย่อมาจากพระเครื่องราง (พระครูพิพิธจารุธรรม (ชุมพร จารุณโณ) และคณะ, 2558)

พระพิมพ์หรือพระพุทธรูปขนาดเล็กถูกยกระดับให้เป็นพระเครื่องอย่างชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีเหตุการณ์สำคัญ คือ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว (โต พรหมรังสี) พบกรูพระแตกที่จังหวัดกำแพงเพชรในต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 4 และได้นำพระที่พบมาแจกจ่ายแก่ประชาชน พระกรูที่มีชื่อเสียงจากเหตุการณ์นี้ คือ พระกำแพงซุ้มกอ หุ่นเศียรนาค ภายหลัง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้สร้างพระสมเด็จจิตรลดา แจกแก่ผู้ศรัทธา นับเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้พระพิมพ์ซึ่งเคยเป็นสมบัติสาธารณะ กลายเป็นพระเครื่องที่บุคคลสามารถครอบครองเป็นสมบัติส่วนตัวได้ (ฉลอง สุทรวาณิช, 2551)

พระเครื่องมีความเชื่อมโยงทั้งกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม พระพุทธศาสนา และปรากฏการณ์ทางสังคม ในระยะแรกยังไม่เป็นที่นิยมในวงกว้าง เนื่องจากเน้นพุทธคุณด้านคงกระพันและมหาอุด ซึ่งเหมาะกับผู้ที่ต้องต่อสู้หรือออกรบ ต่อมาในช่วงที่เกิดโรคระบาดอย่างรุนแรงในปลายรัชกาลที่ 3 ผู้คนจึงหันมาใช้พระเครื่องเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เพราะยังไม่มีนวัตกรรมทางการแพทย์ที่ทันสมัย (ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์, 2553)

ด้วยความเชื่อและรูปแบบของพระเครื่องที่เปลี่ยนแปลงตามปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรมพระเครื่องจึงพัฒนาเข้าสู่ยุคพุทธพาณิชย์ที่มีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง

ตัวอย่างที่สำคัญ ได้แก่ การให้เช่าพระแก้วมรกต และการจัดสร้างพระชุด 25 พุทธศตวรรษ ในปี พ.ศ. 2500 เพื่อระดมทุนสร้างพุทธมณฑล รวมถึงการสร้างพระเครื่องเพื่อหารายได้ ด้านสาธารณประโยชน์และสาธารณกุศลโดยพระเกจิอาจารย์แต่ละวัด (ชนัญญ์ เมฆหมอก, 2556)

พระเครื่องมีบทบาทในระบบเศรษฐกิจไทย โดยก่อให้เกิดธุรกิจที่เกี่ยวข้องหลายประเภท เช่น การสร้างพระ ศูนย์พระเครื่อง การโฆษณา และการถ่ายภาพ อย่างไรก็ตาม การเติบโตของวงการพระเครื่องมีความสัมพันธ์โดยตรงกับสภาพเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ เช่น ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ราคาพระเครื่องลดลง 40-50% ขณะที่พระยอดนิยมลดลง 10-20% และศูนย์พระเครื่องหลายแห่งต้องปิดกิจการ เนื่องจากพระเครื่องในฐานะทรัพย์สินถูกนำออกให้เช่าเพื่อแปลงเป็นเงินสดในช่วงที่อัตราการว่างงานสูงขึ้น (จาก 1.51% ในปี 2540 เป็น 4.09% ในปี 2542) ส่งผลให้เกิดภาวะอุปทานเกินแต่กำลังซื้อลดลงตามเศรษฐกิจที่ซบเซา (Positioning Magazine, 2004)

วงการพระเครื่องกลับมาเติบโตในช่วงปี พ.ศ. 2546-2548 ตามการฟื้นตัวของเศรษฐกิจ ส่งผลให้ราคาพระเครื่องปรับตัวเพิ่มขึ้นถึง 40% โดยเฉพาะพระยอดนิยมซึ่งเริ่มหายากจากอุปสงค์ที่สูงแต่ผู้ครอบครองไม่ต้องการขาย ศูนย์วิจัยกสิกรไทยประเมินว่า ธุรกิจพระเครื่องมีเงินหมุนเวียนสูงถึง 10,000 ล้านบาทในปี 2546 และเพิ่มเป็น 20,000 ล้านบาทในปี 2548 และในปี พ.ศ. 2550 กระแสความนิยมจุดดรามะ-รามเทพ ทำให้วงการพระเครื่องขยายตัวอย่างมาก โดยคาดว่าจะมีมูลค่าทะลุ 40,000 ล้านบาท และเกิดแนวคิดใหม่เรื่องการจำกัดจำนวนการสร้างพระเครื่อง อย่างไรก็ตาม หลังจากกระแสจุดดรามะเริ่มซาลงในกลางปี พ.ศ. 2550 การเติบโตของวงการพระเครื่องกลับสู่ภาวะปกติ โดยคาดว่าปี พ.ศ. 2551 มีเงินหมุนเวียนอยู่ที่ประมาณ 40,000 ล้านบาท (Positioning Magazine, 2008)

วัดบางหัวเสือ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ เป็นวัดมหานิกายที่สร้างขึ้นราวปลายสมัยอยุธยา ประมาณ พ.ศ. 2300 เดิมมีชื่อว่า วัดบางศิคะเสื่อ ก่อนจะเปลี่ยนเป็นวัดบางหัวเสือในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 วัดแห่งนี้เคยเป็นคลังเสบียงของพระเจ้าตากสินมาก่อนถูกบูรณะขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 1 เจ้าอาวาสที่มีบันทึกชื่อ คือ หลวงพ่อบัว หรือสมภารบัว พระเกจิอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงด้านวิชาอาคม และเป็นผู้สร้างพระเครื่ององค์แรกของวัดราวปี พ.ศ. 2390 โดยใช้เทคนิคการหล่อโลหะพิมพ์ประเภทแบบโบราณ พร้อมถ่ายทอดวิชาพุทธาคมให้ลูกศิษย์ ส่งผลให้วัดบางหัวเสือเป็นศูนย์รวมของพระเกจิอาจารย์ที่สำคัญในพื้นที่ (เอกพล ศุขตระกูล, 2557)

จะเห็นได้ว่า พระเครื่องวัดบางหัวเสือมีประวัติความเป็นมายาวนานกว่า 150 ปี โดยมีหลวงพ่อบัว เจ้าอาวาสรูปแรกเป็นผู้เริ่มสร้างพระเครื่องรุ่นแรกในราวปี พ.ศ. 2390

จนถึงปี พ.ศ. 2565 มีการสร้างพระเครื่องมากกว่า 100 รุ่น ทั้งแบบโบราณ เช่น การเทหล่อพิมพ์ประทับ และแบบใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ มีหลากหลายประเภท เช่น พระปิดตา พระเนื้อผง รูปถ่าย เหรียญ และล็อกเก็ต โดยพระเครื่องยุคแรกเน้นพุทธคุณด้านแคล้วคลาด คงกระพัน ส่วนปัจจุบัน โดยเฉพาะพระเครื่องหลวงพ่อดิล เน้นด้านเมตตาวารมี และยังได้รับการยอมรับในวงการพระเครื่องระดับประเทศ โดยปรากฏอยู่ในรายการประกวดหลายครั้ง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาวิจัยในหัวข้อโครงสร้างและผู้กระทำการของเครือข่ายพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยมีคำถามการวิจัยคือพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ มีความเปลี่ยนแปลงในการสร้างพระเครื่องอย่างไร รวมถึงมีโครงสร้างและบุคคลใดที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่องวัดบางหัวเสือบ้าง และเกี่ยวข้องอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ
2. เพื่อศึกษาโครงสร้างของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ
3. เพื่อศึกษาผู้กระทำการที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของการวิจัย

เป็นการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก เอกสาร (Document) และเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study)

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์วัดบางหัวเสือ 3 รูป กลุ่มกรรมการวัดบางหัวเสือ 3 คน ชมรมพระเครื่องบางหัวเสือ 3 คน กลุ่มศรัทธาจารย์มีหลวงพ่อดิลวัดบางหัวเสือ 3 คน และกลุ่มผู้ศรัทธาข้ามถิ่น ที่มีความศรัทธาในพระเครื่องวัดบางหัวเสือ แต่ไม่ได้มีถิ่นที่อยู่อาศัย หรือไม่มีภูมิลำเนา หรือไม่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ 3 คน รวมทั้งสิ้น 15 รูปหรือคน ซึ่งใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแบบประเมินการสนทนากลุ่มเฉพาะ ซึ่งได้รับการตรวจสอบความเที่ยงตรงจากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 คน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Document) เอกสารขั้นต้น (Primary Data) เช่น เอกสารทางราชการ เอกสารของท้องถิ่น ภาพถ่าย พระเครื่องวัดบางหัวเสือ เป็นต้น เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เช่น เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) ประกอบด้วย

4.2.1 การสัมภาษณ์เชิงประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral History Interview) มีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมข้อมูลรายละเอียดเชิงลึกในอดีต เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการอ้างอิงและอธิบายประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

4.2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนเพื่อเรียนรู้และเข้าใจประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยใช้คำถามปลายเปิดและความยืดหยุ่นในการดำเนินการ

4.2.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการจัดสร้างพระเครื่องชนิดเหรียญ รุ่นเมตตาบารมี 88 ปี พระครูวิบูลสีลวัฒน์ (หลวงพ่อถวิล) โดยผู้วิจัยมีโอกาสร่วมสังเกตการณ์ ชักถาม จดบันทึก และถ่ายภาพในทุกกระบวนการของการจัดสร้างพระเครื่อง

4.2.4 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ดำเนินการโดยการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายเพื่อร่วมอภิปรายในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่องวัดบางหัวเสือ ลักษณะของการสนทนาเป็นการพูดคุยทั่วไปเกี่ยวกับข้อมูลที่ต้องศึกษา โดยไม่มีการปิดกั้นความคิดเห็น พร้อมเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสามารถซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันอย่างอิสระ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าและการเก็บข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำให้เป็นระบบ เพื่อแสวงหาความหมาย วิเคราะห์องค์ประกอบ และเชื่อมโยงหาความสัมพันธ์ของข้อมูลต่าง ๆ นำไปสู่การตีความเชิงลึก โดยดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

5.1 การเรียบเรียงข้อมูล เป็นกระบวนการจัดการข้อมูลเบื้องต้นโดยนำข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และการลงพื้นที่มาจัดหมวดหมู่และทำความเข้าใจ เพื่อให้สามารถนำไปใช้ในการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบในขั้นตอนถัดไป

5.2 การนำเสนอข้อมูล เป็นการนำข้อมูลผ่านการเรียบเรียงมาเสนอในรูปแบบการพรรณนา โดยเชื่อมโยงประเด็นต่าง ๆ เพื่ออธิบายรายละเอียดของสิ่งที่ศึกษาตามลักษณะของข้อมูลที่ปรากฏ

5.3 การสรุปผล เป็นกระบวนการตีความ ตรวจสอบความถูกต้องและพิจารณาความสอดคล้องของข้อมูลกับประเด็นการวิจัย เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่มีความหมายชัดเจนและตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้อย่างครบถ้วน

ผลการวิจัย

1. พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพระเครื่องวัดบางหัวเสือในแต่ละยุค พบว่ามีความเปลี่ยนแปลงใน 5 ด้านหลัก ได้แก่ ด้านวัตถุประสงค์ในการสร้าง ด้านกระบวนการผลิต ด้านลักษณะพิธีพุทธาภิเษก ด้านประเภทพระเครื่อง ด้านภาพแทนบนพระเครื่อง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลมาจากการปรับตัวของพระเกจิอาจารย์ของวัดให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ และปัจจัยเชิงโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อีกทั้งยังได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องการจัดทำเหรียญที่ระลึก การพัฒนาเทคโนโลยีการถ่ายภาพและกระบวนการผลิตเหรียญจากประเทศไทยในโลกตะวันตก

2. โครงสร้างที่เกี่ยวข้อง พบว่ามีทั้งหมด 5 ด้าน ได้แก่ โครงสร้างการเมืองการปกครอง โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม โครงสร้างทางศาสนา โครงสร้างสถาบันการศึกษา โครงสร้างการสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยี ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของโครงสร้างต่าง ๆ ในพื้นที่แต่ละช่วงเวลา ซึ่งสอดคล้องกับการแบ่งยุคที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

2.1 ยุคปฐมบทของวัดบางหัวเสือ (พ.ศ. 2370-2505) โครงสร้างทุกด้านยัง belum มีความเจริญหรือพัฒนาเข้ามาในพื้นที่ วัดจึงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนซึ่งมีประชากรอยู่อาศัยไม่มาก มีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนาตาลมะพร้าวเพื่อยังชีพ

2.2 ยุคของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานชุมชน (พ.ศ. 2505-2529) เป็นช่วงที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเข้าสู่พื้นที่ ทำให้เกิดความเจริญและความสะดวกสบายมากขึ้น วัดเริ่มมีบทบาทในลักษณะองค์กร และบทบาทหลายด้านเริ่มถูกถ่ายโอนไปยังโครงสร้างทางสังคมอื่น ๆ

2.3 ยุควัดในกระแสของเมืองอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี (พ.ศ. 2530-2567) พื้นที่โดยรวมเปลี่ยนแปลงไปเป็นเขตเมืองอุตสาหกรรมมีประชากรหนาแน่น วัดมีสถานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย และระบบข้อมูลข่าวสารสามารถเข้าถึงได้อย่างทั่วถึงผ่านเทคโนโลยีโทรศัพท์เคลื่อนที่และอินเทอร์เน็ต

3. ผลการศึกษาผู้กระทำการที่เกี่ยวข้อง สามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

3.1 กลุ่มผู้สร้างพระเครื่อง กลุ่มนี้มีการปรับตัวและปฏิบัติการทางสังคม จากสภาพแวดล้อมของโครงสร้างมากที่สุด โดยมีความสามารถในการคิดอุปายหรือกลยุทธ์ เพื่อตอบสนองต่อสภาวะของโครงสร้างในแต่ละยุคสมัย พระเครื่องจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือ จากเดิมที่เน้นการสืบทอดพระศาสนาตามความเชื่อ กลับกลายมาเป็นเครื่องมือในการรักษา ความสงบเรียบร้อย เป็นสื่อบันทึกประวัติศาสตร์และเหตุการณ์สำคัญ เป็นสินค้าแลกเปลี่ยน ของชำร่วย กุศโลบายในการทำบุญ และเป็นแหล่งรายได้ของวัดตามลำดับ

3.2 กลุ่มผู้ใช้พระเครื่อง กลุ่มนี้มีการปรับตัวในเชิงบทบาทหน้าที่น้อยที่สุด โดยยังคงมีพฤติกรรมใช้พระเครื่องในลักษณะเดิมคือแขวนคอเพื่อสักการบูชาและหวังผล ตามวัตถุประสงค์ส่วนบุคคลซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ต่อมาพระเครื่องวัดบางหัวเสือ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน และมีการขยายการใช้ในลักษณะของการสะสม และซื้อขายเป็นสินค้าเพิ่มเติม

3.3 กลุ่มผู้ผลิตพระเครื่อง กลุ่มนี้มีการปรับตัวในเชิงธุรกิจ โดยพัฒนาจาก อุตสาหกรรมในครัวเรือนไปสู่ระดับอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีการทำการตลาดเชิงรุก นำเสนอ ผลิตภัณฑ์พระเครื่องและวัตถุมงคลโดยตรงแก่พระเกจิอาจารย์ เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ และตอบสนองต่อความต้องการของการตลาด

3.4 กลุ่มผู้สนับสนุน กลุ่มนี้มีบทบาทโดดเด่นในยุควัดในกระแสของเมือง อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี โดยเกิดการรวมกลุ่มกันทางสังคม ส่งผลให้มีอำนาจในการ ต่อรองและมีอิทธิพลต่อการสร้างวัตถุมงคล ไม่ว่าจะเป็นด้านรูปแบบพระเครื่อง จำนวน การจัดสร้างวัตถุประสงค์ในการสร้าง หรือแม้กระทั่งรูปแบบของพิธีพุทธาภิเษก การรวมกลุ่ม เช่นนี้มีแนวโน้มที่จะนำไปสู่การเติบโตทางอำนาจและสามารถต่อรองกับวัดในกิจการต่าง ๆ ได้ในอนาคต

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากผลการศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอยะบะระ จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการสร้าง พระเครื่องของพระเกจิอาจารย์วัดบางหัวเสือมีลักษณะเป็นพลวัตที่ปรับเปลี่ยนไปตาม ยุคสมัย ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของบุศรา สว่างศรี (2549) ที่ระบุว่า พระเครื่องใน ยุคแรกสามารถสะท้อนเรื่องราวของความเชื่อ ประวัติศาสตร์ สังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ของแต่ละยุคสมัยได้อย่างชัดเจน แต่พระเครื่องยุคใหม่กลับถูกสร้างขึ้นเพื่อระดมทุน หารายได้ และมีการจัดการเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ โดยอาศัยศรัทธาและความเชื่อซึ่งเป็น รากฐานของสังคมไทยเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนธุรกิจในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่ง

ที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงไปเลย คือ การที่พระเครื่องยังคงดำรงสถานะในฐานะสื่อสัญลักษณ์ที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการยอมรับและถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในทุกยุคสมัย

2. จากผลการศึกษาโครงสร้างของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ในยุคปฐมบท วัดบางหัวเสือยังไม่มีโครงสร้างที่พัฒนาเพียงพอจะตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างครอบคลุม เจ้าอาวาสในฐานะผู้ปกครองและผู้นำที่สำคัญของชุมชนจึงต้องทำหน้าที่รักษาความสงบและแสดงบทบาทต่าง ๆ ทั้งด้านจิตใจ การเป็นหมอพระ ผู้นำศิลปวัฒนธรรม และผู้ถ่ายทอดความรู้ เมื่อชุมชนเข้าสู่ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเมืองอุตสาหกรรม บทบาทวัดจึงถูกลดให้เป็นเพียงองค์กรศาสนา ทำให้เจ้าอาวาสและพระเกจิอาจารย์ต้องปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลง ผลการศึกษาสอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้าง-ผู้กระทำการ (Structuration Theory) ของ Giddens (2007) ที่มองว่า โครงสร้างและผู้กระทำการสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก โดยปฏิบัติการทางสังคมเป็นตัวเชื่อมระหว่างทั้งสอง ซึ่งมีความแตกต่างจากแนวคิดของเชษฐา พวงหัตถ์ (2548) ที่ให้ความสำคัญกับโครงสร้างมากกว่า ซึ่งอยู่ในฐานะผู้กำหนดวงกรอบและข้อจำกัดให้แก่ผู้กระทำการหรือมนุษย์

3. จากผลการศึกษาผู้กระทำการที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า การรวมกลุ่มของเครือข่ายผู้กระทำการของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ จนสามารถจัดตั้งขึ้นเป็นกลุ่มหรือชมรม ประกอบด้วย ชมรมพระเครื่องบางหัวเสือ คณะศิษย์ศรัทธาจารย์พระครูวิบูลย์ลีวัฒน์ และกลุ่มศรัทธาจารย์หลวงพ่อถวิล วัดบางหัวเสือ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมนานาชาติที่มีปฏิสัมพันธ์กันทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม มีการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่ม และมีกิจกรรมทางสังคมร่วมกันภายในกลุ่ม การรวมกลุ่มในลักษณะนี้จึงมีความคล้ายคลึงกับคำว่า ชุมชน แบบดั้งเดิม ซึ่งมีความแตกต่างกันตรงที่ไม่ได้อยู่อาศัยหรือใช้ชีวิตอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน จึงไปสอดคล้องกับแนวคิดของเบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน (2552) ที่ได้นำเสนอแนวคิดชุมชนจินตกรรม (Imagined Communities) ที่ได้นำเสนอว่าเสนอว่า ชาตินี้ หรือความเป็นชาติ คือ ชุมชนจินตกรรม เพราะคนในชาติส่วนใหญ่ไม่เคยรู้จักกันเป็นการส่วนตัว แต่จินตนาการว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มเดียวกัน มีความรู้สึกผูกพันร่วมกัน ผ่านสื่อ เช่น ภาษา หนังสือพิมพ์ ประวัติศาสตร์ และพิธีกรรมทางสังคม ซึ่งช่วยสร้างอัตลักษณ์และความเป็นหนึ่งเดียวของชาติ

อย่างไรก็ตาม การรวมกลุ่มของเครือข่ายผู้กระทำการดังกล่าว ไม่ได้จำกัดเพียงแค่การจินตนาการถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มเท่านั้น แต่ยังพบว่า มีการจินตนาการถึงจุดสนใจร่วมกันกับผู้ที่ไม่เคยพบหน้ากันมาก่อน แต่มีความสนใจในพระเครื่องวัดบางหัวเสือร่วมกัน โดยมีปฏิสัมพันธ์กันผ่านสื่อออนไลน์ ซึ่งเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตในยุคควัดที่อยู่ในกระแสของเมืองอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี เป็นส่วนสำคัญที่สนับสนุนและเปิดโอกาส

ให้เกิดการสร้างชุมชนและสังคมในโลกออนไลน์ เช่น เพจหรือกลุ่มสาธารณะบนแพลตฟอร์มต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ การซื้อขาย รวมถึงการปฏิสัมพันธ์อื่น ๆ โดยไม่จำเป็นต้องพบหน้ากันหรือถูกจำกัดด้วยอาณาบริเวณอีกต่อไป ดังนั้น ชมรมพระเครื่องบางหัวเสือ คณะศิษย์ศรัทธาจารย์พระครูวิบูลสีลวัฒน์ และกลุ่มศรัทธาจารย์หลวงพ่อถวิล วัดบางหัวเสือ แท้จริงแล้วคือชุมชนจินตกรรมรูปแบบหนึ่ง ที่มีจุดเชื่อมโยงความสัมพันธ์กันผ่านความสนใจร่วมกันในพระเครื่องของวัด และพระเกจิอาจารย์ของวัด

นอกจากนี้ ผลการศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ยังสามารถใช้อธิบายเสริมงานวิจัยของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546) ที่ได้วิจัยเกี่ยวกับ ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5 โดยในขณะนั้น เทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตในประเทศไทยยังไม่พัฒนาเท่าปัจจุบัน และยังไม่มีแพลตฟอร์มเครือข่ายสังคมออนไลน์เกิดขึ้น ที่ได้อธิบายว่าลัทธิพิธีดังกล่าวไม่ได้ก่อให้เกิดชุมชน แม้ว่าจะมีจุดเชื่อมโยงร่วมกัน คือ การเคารพบูชาเสด็จพ่อ ร.5 โดยผู้คนมาร่วมพิธีที่ลานพระบรมรูปทรงม้าแต่กิจกรรมดังกล่าวมีลักษณะเป็นเพียงการรวมตัวกันโดยไม่มีการสนทนา แลกเปลี่ยน หรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็แยกย้ายกันกลับ จึงไม่ปรากฏภาพของความเป็นชุมชนอย่างชัดเจน

องค์ความรู้จากการวิจัย

ผลการวิจัยที่ได้จากการลงพื้นที่ สัมภาษณ์เชิงลึก และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพอย่างเป็นระบบ ชี้ให้เห็นถึงพลวัตของพระเครื่องวัดบางหัวเสือในหลากหลายมิติ ทั้งในด้านการพัฒนาตามยุคสมัย โครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง และกลุ่มผู้มีบทบาทในกระบวนการผลิตและใช้พระเครื่อง ซึ่งต่างมีบทบาทเฉพาะตัวในการหล่อหลอมให้พระเครื่องกลายเป็นทั้งวัตถุมงคล สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม และเครื่องมือทางเศรษฐกิจ เพื่อให้เข้าใจภาพรวมขององค์ประกอบเหล่านี้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์สาระสำคัญออกมาในรูปแบบภาพ ดังภาพที่ 1 ต่อไปนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

จากแผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์จากการวิจัย มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ 1 พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพระเครื่องวัดบางหัวเสือในแต่ละยุคมีความเปลี่ยนแปลงใน 5 ด้าน คือ ด้านวัตถุประสงค์ในการสร้าง ด้านกระบวนการผลิต ด้านลักษณะพิธีพุทธาภิเษก ด้านประเภทพระเครื่อง ด้านภาพแทนบนพระเครื่อง เป็นผลมาจากการปรับตัวของพระเกจิอาจารย์ กาลเวลา และกระบวนการผลิต องค์ประกอบที่ 2 ยุคของพระเครื่องแบ่งออกเป็น 3 ยุค คือ 1. ยุคปฐมบทของวัดบางหัวเสือ โครงสร้างทุกด้านยังไม่มี ความเจริญ วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน 2. ยุคของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานชุมชนมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน วัดเริ่มมีบทบาทในลักษณะองค์กร 3. ยุควัดในกระแสของเมืองอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี พื้นที่โดยรวมเปลี่ยนแปลงไปเป็นเขตเมืองอุตสาหกรรม วัดมีสถานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย องค์ประกอบที่ 3 ผู้กระทำการที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่องประกอบด้วย 1. กลุ่มผู้สร้างพระเครื่อง มีบทบาทเจริญรุ่ง ปรับตัวสูง ใช้พระเครื่องเป็นเครื่องมือด้านศาสนา ประวัติศาสตร์ และเศรษฐกิจ 2. กลุ่มผู้ใช้พระเครื่องมีการปรับตัวน้อยและใช้พระเครื่องตามความเชื่อส่วนบุคคล 3. กลุ่มผู้ผลิตพระเครื่อง ปรับตัวในเชิงธุรกิจและสร้าง

เครือข่ายผลิตและทำตลาดเชิงรุกอย่างเป็นระบบ 4. กลุ่มผู้สนับสนุน มีอิทธิพลมากในยุคเมืองอุตสาหกรรม สามารถต่อรองกับวัดในกระบวนการจัดสร้างพระเครื่องได้อย่างมีนัยสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. วัดบางหัวเสือ เทศบาลเมืองปู่เจ้าสมิงพราย หรือหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องสามารถนำผล การศึกษาข้างต้นมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การอนุรักษ์และส่งเสริมทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือสามารถนำไปใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบางหัวเสือ รวมถึงพิพิธภัณฑ์เทศบาลเมืองปู่เจ้าสมิงพรายได้

2. ควรมีการส่งเสริมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รวมถึงความเป็นมาของพระเครื่องวัดบางหัวเสือ อีกทั้งบทบาทสำคัญของผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถนำไปสู่การปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้และเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

ควรจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ทั้งในรูปแบบสิ่งพิมพ์และสื่อดิจิทัล เพื่อเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พระเครื่องวัดบางหัวเสือ และกิจกรรมด้านวัฒนธรรมให้ประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยวเข้าถึงได้สะดวก

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาพระเครื่องวัดบางหัวเสือโดยใช้มุมมองทางประวัติศาสตร์ พร้อมทั้งเก็บรวบรวมข้อมูลรายละเอียดพระเครื่องของวัดให้ได้มากที่สุด เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับความเป็นมาของพระเครื่องในแต่ละรุ่น ซึ่งสามารถนำไปสู่การทำทะเบียนประวัติพระเครื่องของวัดได้

2. ควรศึกษาพระเครื่องวัดบางหัวเสือโดยใช้มุมมองทางสัญลักษณ์และการสร้างความหมาย เพื่อนำไปสู่การตีความถึงความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ซ่อนอยู่ในวัตถุทางวัฒนธรรมที่ถูกผลิตซ้ำอย่างพระเครื่องของวัด เช่น ภาพแทนบนพระเครื่อง อักษร ยันต์ สัญลักษณ์ เป็นต้น

3. ควรศึกษาถึงบทบาท อิทธิพล และการกระทำทางอำนาจของผู้กระทำการภายนอก รวมไปถึงหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการกำกับ ตรวจสอบ และควบคุมวัดว่ามีผลต่อวัดและผู้กระทำการภายในวัดในด้านใด และมีผลเป็นอย่างไร

4. ควรศึกษาวัดรวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องโดยใช้มุมมองทางด้านการเมืองและเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งจะสามารถเข้าใจถึงความหมายซ่อนเร้นของการกระทำทางการเมืองได้ อีกทั้งอาจนำไปสู่การตีความถึงความสำคัญของวัดในเชิงการเมืองได้

5. ควรศึกษาโครงสร้างและผู้กระทำการของพระเครื่องวัดบางหัวเสือต่อไปในอนาคต เมื่อนำมาศึกษาร่วมกับงานวิจัยฉบับนี้ จะสามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการเชิงโครงสร้างผู้กระทำการ และพระเครื่องได้มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- ฉลอม สุทราวาณิช. (2551). *นวัตกรรมพระเครื่องไทย : ก่อนจะเป็นอุตสาหกรรมพระเครื่อง*. นครศรีธรรมราช: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชนัญญ์ เมฆหมอก. (2556). *วัฒนธรรมพระเครื่องเมืองเพชร* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2548). *โครงสร้าง-ผู้กระทำการ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์. (2553). การเปลี่ยนแปลงแนวคิดของการสร้างพระเครื่องสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสงครามโลกครั้งที่ 2. *วารสาร อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 32(2), 147-172.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2546). *ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- บุศรา สว่างศรี. (2549). *พุทธพาณิชย์ : พระเครื่อง* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน. (2552). *ชุมชนจินตกรรม : บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม*. กรุงเทพฯ: กรีนพรี้นท์.
- พระครูพิพิธจารุธรรม (ชุมพร จารุวณโณ) และคณะ. (2558). *พระเครื่อง : แนวคิดประวัติศาสตร์ และพัฒนาการทางวัฒนธรรม* (รายงานการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาณัฐพล โพไพ. (2561). พระเครื่องกับการเปลี่ยนผ่านวิถีคิดทางความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 6(2), 656-668.
- เอกพล ศุขตระกูล. (2557). *พระปิดตานั่งยองเมืองปากน้ำ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ID.Print.
- Giddens, A. (2009). *Sociology* (6th ed.). Cambridge: Polity Press.
- Positioning Magazine. (2004). *Amulety/Przedmioty Swiynte*. Retrieved July 20, 2024, from <https://positioningmag.com/15785>
- _____. (2008). *Amulet business 2008: Jatukam-Ramthep trend is sluggish...Amulet market is still stable*. Retrieved July 20, 2024, from <https://positioningmag.com/39774>